

Ks. GRZEGORZ SOKOŁOWSKI*

DYNAMIKA ZMIAN STRUKTURALNYCH I RELIGIJNYCH W ARCHIDIECEZJI WROCŁAWSKIEJ PO 1945 ROKU

DYNAMICS OF STRUCTURAL AND RELIGIOUS CHANGES
IN THE ARCHDIOCESE OF WROCŁAW AFTER 1945

Abstract: The formation of the Archdiocese of Wrocław in its current shape and population structure is linked to the post-war decision by Cardinal August Hlond to appoint apostolic administrators in the capital of the archdiocese, Wrocław, as well as in Opole and Gorzów, areas that constituted this ecclesiastical unit before World War II. The article presents the population groups that settled in Lower Silesia after the war, as well as the area's demographic and religious structure from 1945 to the present day. It also highlights the main ecclesial events that have shaped the image of the Wrocław Church. The presented data comes from both published and previously unpublished reports and analyses. In the final section, the conducted research on religiosity in this area is discussed.

Keywords: Archdiocese of Wrocław, Research of religiosity, Lower Silesia, expatriations, History of the Church, Sociology of religion.

Po zakończeniu II wojny światowej Dolny Śląsk znalazł się nie tylko w nowej rzeczywistości politycznej, ale również religijnej. W wyniku postanowień tzw. wielkiej trójki, czyli przywódców Stanów Zjednoczonych, Wielkiej Brytanii i Związku Radzieckiego, powziętych podczas konferencji pokojowych w Teheranie (1943), Jałcie i Poczdamie (1945), Polsce odebrano ziemie wschodnie położone za linią Bugu i przyłączono je do Związku Radzieckiego, a w zamian przydzielono obszary

* Ks. Grzegorz Sokołowski – kapłan archidiecezji wrocławskiej, doktor habilitowany, pracownik naukowy Archiwum Archidiecezjalnego we Wrocławiu; ORCID: 0000-0001-8284-9830; e-mail: gresok@onet.eu.

na zachodzie i północy, opierając granice powojennego państwa na Odrze i Nysie Łużyckiej. Całościowo terytorium Polski zmniejszyło się jednak o ponad 20%. Ostateczne potwierdzenie rozwiązań politycznych znalazło się w dziewiątym rozdziale traktatu poczdamskiego z sierpnia 1945 r.

Nowe ziemie były zniszczone działaniami wojennymi, jak również grabieżą ze strony Sowietów. Wobec braku mieszkańców i stabilizacji w ich administrowaniu dobra materialne stały się łupem szabrowników. Wrocław był jednym z miast europejskich, które najbardziej ucierpiało w wyniku wojny. W związku ze zmianami granic państwa rozpoczęły się procesy przesiedleńcze. W miejsce Niemców, którzy opuścili przyznane Polsce ziemie na zachodzie i północy, osiedlili się Polacy. Społeczność, która w dużej części była dotąd ewangelicka, została zastąpiona wiernymi o przynależności rzymskokatolickiej.

Trudności w działaniu Kościoła po II wojnie światowej pojawiły się również ze strony nowej władzy komunistycznej, narzuconej przez Związek Radziecki. Ówczesną sytuację społeczno-religijną trafnie ujął pierwszy powojenny administrator apostolski Dolnego Śląska ks. dr Karol Milik:

Norma ta [moralnego i politycznego wartościowania – rewolucyjna norma marksizmu-leninizmu]¹ nie mogła zalecać serdecznego witania nowej hierarchii kościelnej dla ziem, z których co dopiero znikli niemieccy hierarchowie Kościoła, stwarzając dogodne warunki dla niepodzielnego hegemonicznego startu partii na tych ziemiach. Partia chętnie powitałaby zgodnie z tą normą wielu księży, którzy by spełniali rolę zewnętrznej demokracji i zasłony dymnej i ułatwili przysposobienie ludu do propagandowej obróbki partyjnej. Partia widziała coraz wyraźniej przepaść, dzielącą ją od ludu w religijnej Polsce i potrzebowała kapłanów usłużnych w narzucaniu mostów nad tą przepaścią. Nie potrzebowała jednak administratorów apostolskich organizujących hierarchicznie i niezależnie od partii religijne i kościelne życie na tych ziemiach².

1. POWOJENNA MOZAIKA LUDNOŚCIOWA NA DOLNYM ŚLĄSKU

Zasadniczy czas tworzenia struktury ludnościowej na Ziemiach Zachodnich i Północnych przypadł na lata 1945-1950. Na te tereny przybyli nowi mieszkańcy, którzy stworzyli społeczeństwo o niespotykanym profilu wiekowym – ludzi młodych³.

Ziemie Zachodnie i Północne charakteryzowały się zamieszkaniem przez siedem głównych grup ludności:

¹ Wyjaśnienie autora tekstu na podstawie wcześniejszego zapisu ks. Karola Milika.

² *Spuścizna ks. Karola Milika* sygn. Vb. W: K. MILIK. *Pamiętnik 1945-1951*. T. 1-3 (mps wykonany przez ks. Stanisława Kosińskiego w 1989 r., k. 176), s. 11-12 [w dyspozycji autora].

³ Por. E. ROSSET. *Ziemie Zachodnie i Północne jako laboratorium demograficzne*. „*Studia Demograficzne*” 1969 z. 20 s. 3-4.

1. Dawni ich mieszkańcy, których liczba zmniejszała się wraz z kolejnymi falami przymusowych wysiedleń Niemców. W województwie wrocławskim według stanu na dzień 14 lutego 1946 r. ludność niemiecka stanowiła 63,8% całej ludności województwa⁴. Byli to również obywatele państwa niemieckiego o korzeniach polskich czy słowiańskich, zwani autochtonami. W 1950 r. na terytorium województwa wrocławskiego było 4,9% ludności rodzimej w stosunku do ogółu mieszkańców, nie ulegali oni przymusowej akcji wysiedleńczej⁵.
2. Najliczniejszą grupę stanowili przesiedleńcy (osadnicy) z ziem polskich, wśród których były osoby szukające anonimowości czy możliwości nowego życia w związku z represjami ze strony władz komunistycznych (dziś często zwani żołnierzami wyklętymi czy niezłomni), osoby mające problemy z prawem w związku z wcześniejszą przestępczą działalnością, szabrownicy, ale też pionierzy tworzący nową polską rzeczywistość na tym terenie. Często oni sami organizowali sobie przyjazd w nowe miejsce. Grupa ta charakteryzowała się dużą mobilnością⁶.
3. Wysiedleńcy z Kresów Wschodnich Drugiej Rzeczypospolitej, nazywani wówczas repatriantami (dziś określane jako ekspatrianci). Początkowo oczekiwali powrotu w utracone strony, jednak później społeczność ta stała się bardziej otwarta na współpracę z innymi grupami regionalnymi⁷.
4. Reemigranci z innych krajów europejskich, przeważnie z Francji, Belgii, Niemiec, Rumunii i Jugosławii. Byli to przede wszystkim górnicy i wykwalifikowani robotnicy, którzy zamieszkiwali w zwartych skupiskach, co powodowało utrzymanie własnej odrębności kulturowej⁸.
5. Byli więźniowie niemieckich nazistowskich obozów koncentracyjnych, obozów pracy czy innych obozów zniewolenia rozmieszczonych na Ziemiach Zachodnich i Północnych, którzy po wyzwoleniu obozów lub ich opuszczeniu przez oprawców zdecydowali się z różnych przyczyn nie wracać w rodzinne strony, lecz osiedlić się na nowo przyłączonych do Polski ziemiach, w tym w okolicach miejsca uwięzienia.
6. Mniejszości narodowe, wśród których najliczniejszą grupę stanowiła ludność ukraińska, przesiedlona w ramach akcji „Wisła” (od 4 maja do 31 lipca 1947 r.). Przez długi czas żyli oni we własnym kręgu, uważając, że jest to sytuacja tymczasowa. W województwie wrocławskim w ramach przesiedleń zamieszkało

⁴ Por. Z. ROMANOW. *Ludność niemiecka na Ziemiach Zachodnich i Północnych w latach 1945-1947*. Słupsk 1992 s. 29.

⁵ Por. L. KOSIŃSKI. *Pochodzenie terytorialne ludności Ziem Zachodnich w 1950 roku. Dokumentacja geograficzna*. Z. 2. Warszawa 1960 s. 54-79.

⁶ Por. A. SAKSON. *Nowe społeczeństwo Ziem Zachodnich i Północnych (1945-2020)*. Poznań 2020 s. 53-54.

⁷ Por. *tamże* s. 54.

⁸ Por. *tamże*.

ok. 21 tys. Ukraińców. Dużą grupę, zwłaszcza w okresie bezpośrednio powojennym, stanowili Żydzi. Na Dolnym Śląsku w połowie 1946 r. było ich ok. 80 tys. Jednak dość szybko duża ich część podjęła decyzję o wyjeździe, szczególnie poza granice Polski. Na terenie Dolnego Śląska zamieszkała także większość z 10 tys. Greków i Macedończyków, którzy przybyli tu pod koniec lat 40. XX w. w związku z upadkiem powstania komunistycznego. Kolejną grupę stanowiła ludność romska⁹.

7. Odrębną społecznością na Dolnym Śląsku, przez lata niewykazywaną w badaniach nad Ziemiami Zachodnimi i Północnymi, byli żołnierze wraz z rodzinami z grupy wojsk radzieckich stacjonujących w Polsce do 1993 r. Ich liczba ulegała zmianie pod wpływem dynamiki sytuacji międzynarodowej¹⁰.

W 1950 r. w województwie wrocławskim łącznie zamieszkiwało 1 844 216 osób (z tego 849 350 w miastach). Wśród nich było: 18 554 osoby z ludności rodzimej, 594 872 repatriantów z Kresów Wschodnich, 126 129 reemigrantów z zagranicy i 915 035 przesiedleńców z innych ziem polskich¹¹.

Powojenne zniszczenia Ziemi Zachodnich i Północnych były większe niż na pozostałych obszarach Polski, objęły one wiele miast. Na Dolnym Śląsku 70 miast z ok. 106 było poważnie zniszczonych, w tym 18 miast zniszczonych było w ponad połowie¹².

Współcześnie Dolny Śląsk, podobnie jak pozostałe Ziemi Zachodnie i Północne, zamieszkuje społeczność postmigracyjna, ukształtowana w wyniku napływu wskazanej wyżej ludności. Od zakończenia II wojny światowej wykazywały się one własną specyfiką i dynamiką odróżniającą się od innych regionów Polski. Procesy integracyjne przebiegały dwutorowo. Ważna była integracja różnorodnej społeczności zamieszkującej Dolny Śląsk. Przybyłe grupy przyniosły swoją tożsamość regionalną, wyznaniową, świadomościową, kulturę polityczną i gospodarczą. Społeczności lokalne na tym terenie nie stanowią kontynuacji struktur przywiezionych przez przybyłą ludność. Wraz z kształtowaniem się nowej tożsamości regionalnej następowały procesy uznawania terytorium zamieszkania za własny obszar. Drugim wyzwaniem była integracja osób zamieszkałych na Dolnym Śląsku, jak i pozostałych terytoriach przyłączonych do Polski, z mieszkańcami ziem będących już przed wojną częścią państwa polskiego¹³.

⁹ Por. *tamże* s. 54-56.

¹⁰ Por. *tamże* s. 56-57.

¹¹ Por. L. KOSIŃSKI. *Pochodzenie terytorialne ludności Ziemi Zachodnich* s. 54-79.

¹² Por. A. SAKSON. *Nowe społeczeństwo Ziemi Zachodnich i Północnych* s. 57-60.

¹³ Por. *tamże* s. 18, 60-75.

2. ADMINISTRACJA KOŚCIELNA

Dolny Śląsk był przed II wojną światową uważany za region o najwyższej w Niemczech i Europie kulturze agrarnej i przemysłowej, a sam Wrocław zaliczano do głównych miast Niemiec (obok Berlina, Hamburga i Monachium). Uchwała Rady Ministrów RP z 14 marca 1945 r. zniosła niemiecki podział administracyjny, wprowadzając tymczasową strukturę polską. Z Ziem Zachodnich i Północnych przyłączonych do państwa polskiego początkowo stworzono cztery okręgi administracyjne: Śląsk Opolski z siedzibą władz w Katowicach, Dolny Śląsk z siedzibą władz we Wrocławiu, Pomorze Zachodnie z siedzibą władz w Szczecinie i Mazury z siedzibą władz w Olsztynie. W 1946 r. w ramach organizacji nowego systemu administracyjnego utworzono województwo wrocławskie zajmujące obszar 24,7 tys. km². Kolejne reformy administracyjne przeprowadzono w latach: 1950, 1976 i 1999¹⁴.

Po zakończeniu działań wojennych, 15 sierpnia 1945 r. prymas Polski kard. August Hlond mianował administratorów apostolskich dla Ziem Zachodnich i Północnych. Ówczesny kodeks prawa kanonicznego nie przewidywał istnienia jednostek kościelnych zwanych administracją czy też, jak było czasami używane, administraturą apostolską. Według zapisów kodeksowych możliwe było zarządzanie lokalnym Kościołem przez administratora apostolskiego. Na obszarze przedwojennej archidiecezji wrocławskiej ustanowiono trzech administratorów apostolskich: we Wrocławiu, Opolu i Gorzowie, którzy objęli jurysdykcję w częściach diecezji. 1 września 1945 r. rządy we Wrocławiu objął ks. dr Karol Milik¹⁵. Jego władza obejmowała tereny archidiecezji wrocławskiej, znajdujące się w obrębie województwa wrocławskiego. 8 września jurysdykcję administratora apostolskiego poszerzono o tereny należące do archidiecezji praskiej, a obejmujące hrabstwo kłodzkie (powiaty: Kłodzko, Bystrzyca Kłodzka, Nowa Ruda). 24 stycznia 1949 r. bp Piotr Legge, ordynariusz diecezji miśnieńskiej, za zgodą Stolicy Apostolskiej przekazał jurysdykcję nad czterema parafiami, które znalazły się po polskiej stronie¹⁶.

Za rządów niemieckich, według stanu na 1 stycznia 1945 r., na terenie wojennego ordynariatu wrocławskiego zamieszkiwało 923 635 katolików, tj. 31% ludności, było 470 świątyń katolickich i 685 świątyń niekatolickich. W chwili ustanowienia ks. Milika administratorem apostolskim dysponował on 45 kapłanami władającymi językiem polskim, natomiast już w połowie 1946 r. pracowało

¹⁴ Por. T.T. MAJER. *Kształtowanie się modelu zarządu Ziem Odzyskanych w latach 1944-1945*. „Studia Prawnoustrojowe” 2018 nr 42 s. 389-402; A. SAKSON. *Nowe społeczeństwo Ziem Zachodnich i Północnych* s. 46-48.

¹⁵ Ks. dr. Karolowi Milikowi poświęcona jest publikacja: J. PATER. *Ksiądz Infułat dr Karol Milik jako rządcą archidiecezji wrocławskiej w latach 1945-1951*. Wrocław 2012.

¹⁶ Por. Archiwum Archidiecezjalne we Wrocławiu [dalej: AAWr] sygn. I A 28 a²⁶. Sytuacja i stan liczebny Kościoła katolickiego w Ordynariacie Wrocławskim.

310 kapłanów, którzy obsługiwali 525 placówek duszpasterskich. We wrześniu 1947 r. liczba katolików wynosiła 1 622 000, duszpasterzowało 541 kapłanów obsługujących 536 placówek duszpasterskich (w tym 136 nieobsadzone)¹⁷. W 1952 r. teren Dolnego Śląska był podzielony na 7 archiprezbiteratów: wrocławski, głogowski, jeleniogórski, kłodzki, legnicki, wałbrzyski, żmigrodzki, 39 dekanatów, 459 parafii, 32 kuracji, 24 lokalii i 30 placówek duszpasterskich¹⁸.

Z powodu zniszczenia katedry wrocławskiej ingres ks. Milika odbył się 14 października 1945 r. w trzebnickiej bazylice pw. św. Jadwigi. Pierwszą wizytację kanoniczną administrator apostolski odbył na dworcu kolejowym w Brochowie (dziś dzielnica Wrocławia), gdzie w przeważającej większości znajdowali się ekspatrianci przybyli z Łoszniowa z ks. Władysławem Michałkiewiczem, oczekujący na przydział nowego miejsca zamieszkania¹⁹. W 1948 r. administrator apostolski Dolnego Śląska powołał komisje dekanalne, które miały opracować projekty podziału parafii w ramach dekanatu. Zorganizował również kurię, która najpierw mieściła się w klasztorze sióstr Elżbietanek (przy obecnym pl. Strzeleckim), oraz inne urzędy diecezjalne, archiwum i muzeum archidiecezjalne oraz sąd duchowny. Ważnym wydarzeniem dla Kościoła wrocławskiego było uruchomienie 8 października 1947 r. seminarium duchownego, które miało przygotować kolejne pokolenia kapłanów do duszpasterskiej pracy na Dolnym Śląsku. Podczas rządów ks. Milika we Wrocławiu i Żaganiu funkcjonowały również niższe seminaria duchowne oraz Instytut Katolicki, kierowany przez ks. Józefa Wojtukiewicza, kształcący siostry zakonne i świeckich w kierunku przygotowania do katechizacji dzieci i młodzieży²⁰.

26 stycznia 1951 r. decyzją władz partyjno-państwowych ks. Milik został usunięty z urzędu administratora apostolskiego Dolnego Śląska i przewieziony poza teren jego jurysdykcji z zakazem powrotu. Rządy w Kościele na Dolnym Śląsku jako wikariusz kapitulny przejął ks. Kazimierz Lagosz, wybrany z naruszeniem prawa kanonicznego²¹. 29 lipca 1951 r. ks. Lagosz doprowadził do poświęcenia przez abp. Wyszyńskiego katedry, która została odbudowana za czasów

¹⁷ Por. *tamże*.

¹⁸ Por. W. URBAN. *Archidiecezja wrocławska w latach 1945-1965*. „*Nasza Przeszłość*” 22:1965 s. 23-24.

¹⁹ Por. *tamże* s. 21.

²⁰ Por. G. SOKOŁOWSKI. *Zabiegi o kształcenie teologiczne we Wrocławiu*. W: *Rola Kościoła katolickiego w organizowaniu życia polskiego na Dolnym Śląsku w latach 1945-1951*. Wrocław 2020 s. 35-61; W. URBAN. *Archidiecezja wrocławska w latach 1945-1965* s. 23-24.

²¹ Por. G. SOKOŁOWSKI, P. GOŁUBCÓW. *Prymas polski Stefan Wyszyński wobec administracji kościelnej we Wrocławiu*. W: „*Wróciła sława twoja, Vratislavia, Wrocławiu!*”. *Więzi kard. Stefana Wyszyńskiego, Prymasa Polski z Dolnym Śląskiem*. Red. G. Sokołowski, S. Wróblewski. Wrocław – Lublin 2023 s. 52-64. Działalność ks. Kazimierza Lagosza opisuje, choć mało obiektywnie, B. Staniszewski w publikacji *Ksiądz Infułat Kazimierz Lagosz jako rządcą archidiecezji wrocławskiej 1951-1956*. Wrocław 2000.

ks. Milika²². Ks. Lagosz kontynuował jej wyposażanie m.in. w organy. Podczas rządów wikariusza kapitulnego kontynuowano również odbudowę świątyń oraz pozyskiwanie kościołów protestanckich.

W maju 1952 r. decyzją prymasa Polski odnowiono skład kapituły katedralnej, najpierw stwierdzając wakowanie kanonii²³, a następnie obsadzając je duchownymi przybyłymi na teren Dolnego Śląska w wyniku ekspatriacji²⁴. Ważnym elementem w kształtowaniu dolnośląskiego Kościoła było wydanie 3 marca 1951 r. przez prymasa Polski Stefana Wyszyńskiego dekretu upoważniającego wikariuszy generalnych (takie kompetencje udzielone przez prymasa Polski miał ks. Lagosz) do ogłoszenia wakansu beneficjów proboszczowskich, w których proboszczowie przebywali ponad rok poza granicami Polski²⁵. Na podstawie tego dekretu 7 marca ks. Lagosz usunął wszystkich niemieckich proboszczów i ogłosił konkursy na probostwa²⁶. Przeprowadził również inkardynację księży, którzy przybyli na Dolny Śląsk z innych diecezji (w 1951 r. inkardynowano 302 księży, a do wiosny 1952 r. kolejnych 174).

Ks. Lagosz w swoich decyzjach był w dużym stopniu uzależniony od władz państwowo-partyjnych, promował inicjatywy społeczne służące realizacji celów komunistycznych władców Polski. Niechlubnym wydarzeniem było usunięcie przez władze Polski Ludowej 3 sierpnia 1954 r. sióstr zakonnych z ich domów pod zarzutem szerzenia niemczyzny. Zlikwidowano wówczas na Dolnym Śląsku 323 żeńskie domy zakonne²⁷.

Po zmianach październikowych w Polsce 5 grudnia 1956 r. (ingres odbył się 16 grudnia) rządy w archidiecezji wrocławskiej objął bp Bolesław Kominek, mianowany (choć nieogłoszony) biskupem z przeznaczeniem dla Wrocławia przez papieża Piusa XII 26 kwietnia 1951 r.²⁸ Nowy pasterz diecezji dokonał dalszych zmian stabilizujących Kościół dolnośląski. W 1957 r. powołano rady parafialne według statutu zatwierdzonego przez Episkopat Polski, w latach 1958-1959 zorganizowano nowe dekanaty i parafie. Na dzień 31 grudnia 1956 r. na terenie archidiecezji zamieszkiwało 2 268 480 katolików (98,8%), którzy mieli do dyspozycji

²² Por. S. WRÓBLEWSKI. *Fabrica et dedicatio. Odbudowa i poświęcenie katedry wrocławskiej w 1951 roku symbolem polskiego dziedzictwa i racji stanu*. W: „Wróciła sława twoja, Vratislavia, Wrocławiu!” s. 113-190.

²³ Por. „Wiadomości Kościelne. Organ Archidiecezji Wrocławskiej” 1952 nr 3-8 s. 4-5.

²⁴ Por. *tamże* s. 5-6.

²⁵ Por. AAWr. Akta personalne duchowieństwa: ks. Lagosz Kazimierz.

²⁶ Por. „Wiadomości Kościelne. Organ Archidiecezji Wrocławskiej” 1951 nr 1 s. 7-10 (tekst w j. łacińskim i j. polskim), 11-12; „Wiadomości Kościelne. Organ Archidiecezji Wrocławskiej” 1952 nr 1-2 s. 6.

²⁷ Por. J. SWASTEK. *Rządcy archidiecezji wrocławskiej w latach 1945-1995*. Wrocław 1998 s. 52-68.

²⁸ Por. AAWr sygn. I A 28 a¹²⁰¹. Oświadczenie abp. Stefana Wyszyńskiego o nominacji biskupiej i upoważnieniu papieża Piusa XII udzielania sakry biskupiej ks. dr. Bolesławowi Kominkowi (Komańcza, 12 stycznia 1956 r.).

1296 świątyń. Duszpasterstwo w 657 placówkach prowadziło 757 księży (470 przy należnych do diecezji wrocławskiej, 55 z innych diecezji i 232 zakonnych). W seminarium duchownym do kapłaństwa przygotowywało się 288 alumnów²⁹.

Po śmierci kard. Bolesława Kominka 10 marca 1974 r. rządy w archidiecezji wrocławskiej jako wikariusz kapitulny sprawował bp Wincenty Urban. Wobec trudności czynionych przez władze państwowe w obsadzeniu biskupstwa wrocławskiego wikariusz kapitulny sprawował swój urząd do 12 stycznia 1976 r. Wtedy na czele archidiecezji wrocławskiej stanął abp Henryk Gulbinowicz (ingres do katedry wrocławskiej odbył się 2 lutego 1976 r.). Zaslugą kard. Gulbinowicza podczas jego rządów w archidiecezji było niewątpliwie wsparcie udzielone działaczom związku zawodowego „Solidarność” i osobom represjonowanym podczas stanu wojennego oraz przeprowadzenie w latach 1985-1991 synodu diecezjalnego³⁰. W tym czasie dwukrotnie we Wrocławiu gościł papież Jan Paweł II – w 1983 i 1997 r. Podczas drugiej wizyty papież uroczyście zamknął 46. Międzynarodowy Kongres Eucharystyczny.

3 kwietnia 2004 r., po przyjęciu przez Jana Pawła II rezygnacji kard. Henryka Gulbinowicza³¹ ze względu na wiek, arcybiskupem metropolitą wrocławskim został mianowany bp Marian Gołębiowski, dotychczasowy biskup koszalińsko-kołobrzegi. Ingres nowego metropolity do katedry św. Jana Chrzciciela we Wrocławiu odbył się 24 kwietnia 2004 r.³² Podczas rządów abp. Gołębiowskiego dokonano wielu remontów obiektów kościelnych, m.in. budynku kurii metropolitalnej, rezydencji biskupa wrocławskiego, centrum duszpasterskiego przy ul. Katedralnej 4. Z osobistych funduszy metropolita wrocławski fundował corocznie stypendia dla studentów wrocławskich uczelni, a w działalności duszpasterskiej wpisywał się w nurt inicjatyw Kościoła powszechnego i Kościoła w Polsce³³.

16 czerwca 2013 r. władzę w archidiecezji wrocławskiej objął abp Józef Kupny, ówczesny biskup pomocniczy diecezji katowickiej. Dotychczas najważniejszym wydarzeniem o charakterze religijnym, ale też społecznym, była beatyfikacja 11 czerwca 2022 r. w katedrze wrocławskiej siostry M. Paschalis Jahn i dziewięciu

²⁹ Por. AAWr sygn. I A 28 a²⁶. Sytuacja i stan liczebny Kościoła katolickiego w Ordynariacie Wrocławskim.

³⁰ Por. *Synod Archidiecezji Wrocławskiej 1985-1991*. Red. R. Drozd. Wrocław 1995.

³¹ Działalność duszpasterską i administracyjną kard. Henryka Gulbinowicza dokumentują publikacje: *Patientia et Caritas. W hołdzie Księdzu Kardynałowi Henrykowi Gulbinowiczowi Arcybiskupowi Metropolicie Wrocławskiemu w 25-lecie sakry biskupiej 8 II 1970-8 II 1995*. Red. I. Dec. Wrocław 1995; *Cierpliwość i miłość. Księga dla uczczenia Kardynała Henryka Gulbinowicza*. Wrocław 2010.

³² Por. <https://www.archidiecezja.wroc.pl/index.php?option=com_content&view=article&id=5&Itemid=9> [dostęp: 3.02.2023].

³³ Abp. Marianowi Gołębiowskiemu dedykowano publikację *Ad imaginem Tuam. Księga jubileuszowa dla uczczenia Arcybiskupa Mariana Gołębiowskiego*. T. 1-2. Red. W. Irek. Wrocław 2012.

towarzyszek³⁴, męczenniczek ze zgromadzenia Sióstr św. Elżbiety, zamęczonych okrutnie po zajęciu Dolnego Śląska przez sowieckich żołnierzy w 1945 r. Ponadto na przełomie roku 2019/2020 odbyło się we Wrocławiu 42. Europejskie Spotkanie Młodych zorganizowane przez ekumeniczną wspólnotę Taizé. Niewątpliwie podsumowywanie rządów abp. Kupnego w archidiecezji wrocławskiej jest przedsięwzięciem przedwczesnym³⁵.

3. MODYFIKACJE OBSZARU ARCHIDIECEZJI

Według ankiety diecezjalnej z 1971 r. obszar diecezji obejmował 24 504 km². Na tym terenie mieszkało 3 050 000 osób, z czego 2 936 800 to katolicy³⁶. Natomiast ankieta diecezjalna przeprowadzona w 1979 r. wykazywała na dzień 1 stycznia powierzchnię archidiecezji wrocławskiej na 20 400 km², co stanowiło 6,5% obszaru Polski (była to druga co do wielkości diecezja po warmińskiej). Zamieszkała była przez 2 085 000 osób (druga w Polsce pod względem ilości mieszkańców po warszawskiej). Archidiecezja podzielona była na 48 dekanatów, 590 parafii i 27 kościołów filialnych³⁷. Prezbiterium archidiecezji na dzień 1 stycznia 1979 r. liczyło 988 duchownych, natomiast w seminarium duchownym do kapłaństwa przygotowywało się 233 alumnów³⁸. Późniejsze dane statystyczne podają, że na obszarze archidiecezji liczącym 20 063 km², zamieszkiwało w 1982 r. 2 950 000 ludzi, z czego 2 704 000 stanowiły osoby ochrzczone (91,6%), natomiast w 1987 r. było to odpowiednio 3 105 400 osób, w tym ochrzczonych 3 000 300 (96,6%)³⁹. Według danych z 1986 r. na terenie archidiecezji wrocławskiej znajdowało się 621 parafii (1495 ośrodków sakralnych) i 1401 punktów katechetycznych. Do archidiecezji wrocławskiej inkardynowanych było (w 1987 r.) 1183 księży, spośród których 526 pełniło funkcję proboszcza. Pracę duszpasterską na terenie archidiecezji prowadziło 1101 księży zakonnych i 1908 sióstr zakonnych. Wskaźnik *dominantes* wynosił 51,6%⁴⁰.

³⁴ Por. S. WRÓBLEWSKI. *Białe Róże Śląska*. „Nowe Życie” 2021 nr 9 (551) s. 18-21.

³⁵ Z perspektywy ośmiu lat rządów abp. J. Kupnego w archidiecezji wrocławskiej prezentacja dokonań znalazła się w publikacji: *Urząd w czasach twittera. Posługa arcybiskupa Józefa Kupnego w archidiecezji wrocławskiej*. Red. M. Mraczek. Kielce 2021.

³⁶ Por. *Kościół katolicki w Polsce 1945-1972*. Red. W. Zdaniewicz. Poznań – Warszawa 1978 s. 55; *Kościół katolicki w Polsce 1918-1990. Rocznik statystyczny*. Warszawa 1991 s. 51.

³⁷ Por. *Kościół katolicki w Polsce 1945-1978*. Red. W. Zdaniewicz. Poznań – Warszawa 1979 s. 17-18.

³⁸ Por. *tamże* s. 28-29.

³⁹ Por. *Kościół katolicki w Polsce 1918-1990* s. 52.

⁴⁰ Por. *tamże* s. 121, 138 (na wskazanych stronach publikacja podaje różne dane dotyczące liczby księży diecezjalnych. Zacytowano bardziej prawdopodobne).

Pod koniec rządów abp. Kominka papież Paweł VI bullą *Episcoporum Poloniae coetus* (28 czerwca 1972 r.) dokonał reorganizacji i ustabilizował struktury kościelne na polskich Ziemiach Zachodnich i Północnych. Archidiecezja wrocławska została ograniczona do terenu ówczesnego województwa wrocławskiego oraz powiatów Brzeg i Namysłów z województwa opolskiego. Część obszaru znajdującego się w granicach województwa zielonogórskiego, tj. dekanaty Głogów Wschód, Głogów Zachód, Kozuchów, Nowa Sól, Sława, Szprotawa, Żary, Żagań, znalazła się w obrębie diecezji gorzowskiej (ok. 300 tys. mieszkańców). Metropolia wrocławska składała się z archidiecezji wrocławskiej, diecezji opolskiej i diecezji gorzowskiej⁴¹. Kolejna reorganizacja struktur Kościoła w Polsce, w tym także na Dolnym Śląsku, dokonała się na mocy bulli Jana Pawła II *Totus Tuus Poloniae Populus* (25 marca 1992 r.). Z obszaru archidiecezji wrocławskiej wyodrębniono wówczas diecezję legnicką (obszar 8,5 tys. km², ludność 1,17 mln), której biskupem diecezjalnym został dotychczasowy biskup pomocniczy z Wrocławia, Tadeusz Rybak. W chwili erygowania diecezja legnicka przejęła 289 parafii z archidiecezji wrocławskiej. W ramach reorganizacji struktur kościelnych powołano również diecezję kaliską, do której z archidiecezji wrocławskiej przekazano dekanaty Twardogóra i Syców (z wyjątkiem parafii Poniatowice) oraz parafie z dekanatu Milicz: Cieszków, Gądkowice, Trzebiecko. Przed wdrożeniem nowego podziału archidiecezja wrocławska liczyła 70 dekanatów i 659 parafii, natomiast po podziale w jej strukturach pozostało 40 dekanatów i 379 parafii. Metropolia wrocławska została wówczas ograniczona do dwóch dolnośląskich diecezji. Korekty struktur kościelnych dokonano w 2004 r., kiedy 24 lutego utworzono diecezję świdnicką, składającą się z 13 dekanatów archidiecezji wrocławskiej i 9 dekanatów diecezji legnickiej. Jej pierwszym biskupem został ks. prof. Ignacy Dec, rektor Papieskiego Wydziału Teologicznego we Wrocławiu⁴².

4. INTEGRACYJNA I DUSZPASTERSKA DZIAŁALNOŚĆ KOŚCIOŁA

Ks. dr Karol Milik, administrator apostolski Dolnego Śląska w latach 1945-1951, miał świadomość podziałów wśród mieszkańców regionu, wynikających m.in. z przyzwyczajenia do własnych zwyczajów związanych z miejscem pochodzenia. Dlatego w liście pasterskim datowanym na dzień Pięćdziesiątnicy 1946 r. apelował o jedność:

Obce nam jest dzielenie się na regiony, diecezje, kraje i t. p. przegródki – jesteśmy jednością zespoloną duszpasterskim trudem na Dolnośląskiej piastowskiej ziemi. A jakiś zabłąkany wśród nas zgrzyt przedziałów diecezjalnego

⁴¹ Por. J. MANDZIUK. *Historia Kościoła katolickiego na Śląsku*. T. IV cz. 2. Warszawa 2014 s. 328-334.

⁴² Por. *tamże* s. 728-733.

pochodzenia, zgrzyt kłótni o liturgiczne zwyczaje i obyczaje głuszymy tym samym pytaniem, jakim ongiś pytał św. Paweł skłóconych o drobne rzeczy Koryntian: «Czyż podzielony jest Chrystus?»⁴³.

W pierwszych latach powojennych dramaty rodzinne związane ze śmiercią czy zaginięciem bliskich podczas wojny, przemieszczanie się ludności i ciężkie warunki materialne utrudniały systematyczną pracę duszpasterską. Bezpośrednio po zakończeniu działań wojennych problemem było zapewnienie kapłanów osiedlającym się grupom wiernych. Często powodem zamieszkania na danym terenie był znajdujący się tam kościół obsługiwany przez duszpasterza. Nawet władze cywilne apelowały do administratora apostolskiego Dolnego Śląska o przysłanie księdza do konkretnej miejscowości, gdyż był problem z jej zasiedleniem. W latach powojennych najwięcej kapłanów przybyło z archidiecezji lwowskiej (175), wsparciem byli również duchowni z innych diecezji Polski, a także ze zgromadzeń zakonnych. Niektórzy po latach powrócili do macierzystych diecezji. Ekspatrianci nie mieli dokąd wracać, stanowili zatem trzon duszpasterstwa archidiecezji wrocławskiej⁴⁴.

Dopiero objęcie diecezji przez bp. Bolesława Kominka w grudniu 1956 r. sprawiło, że we Wrocławiu rozpoczął rządy biskup. Do tego czasu jednostką kościelną zarządzali duchowni niższego szczebla. Bp Bolesław Kominek otrzymał do pomocy w duszpasterstwie bp. Andrzeja Wronkę (pochodzący z Wielkopolski, po wojnie administrator diecezji chełmińskiej i gdańskiej, konsekrowany 29 grudnia 1957 r. na Jasnej Górze), bp. Wincentego Urbana (ekspatriant z archidiecezji lwowskiej, konsekrowany we Wrocławiu 7 lutego 1960 r.) i bp. Pawła Latuska (pochodzący z Górnego Śląska, rektor seminarium duchownego we Wrocławiu, konsekrowany we Wrocławiu 11 lutego 1962 r.)⁴⁵. W późniejszym czasie biskupem pomocniczym został ks. Józef Marek, wywodzący się z księży, którzy ukończyli wrocławskie seminarium duchowne (konsekrowany we Wrocławiu 27 grudnia 1973 r.).

Podczas rządów kard. Kominka nastąpiła stabilizacja Kościoła na Dolnym Śląsku. Duszpasterstwo prowadzili księża przygotowani przez wrocławskie seminarium duchowne. W 1965 r. w archidiecezji wrocławskiej pracowało 1314 księży (880 diecezjalnych, 434 zakonnych)⁴⁶, którzy w niełatwych warunkach powojennych inicjowali pracę duszpasterską, charytatywną i katechetyczną. Problemem była katechizacja, która w myśl ustawy przyjętej przez Sejm w 1961 r. musiała odbywać się poza szkołą, gdyż jej prowadzenie w szkole naruszałoby świecki charakter tej instytucji edukacyjnej. W związku z niemożliwością zorganizowania studiów

⁴³ *Administrator Apostolski Dolnego Śląska śle Duchowieństwu Dolnego Śląska pozdrowienie w Panu!*. „Wiadomości Kościelne. Organ Archidiecezji Wrocławskiej” 1946 nr 5/6 s. 3.

⁴⁴ Por. W. URBAN. *Archidiecezja wrocławska w latach 1945-1965* s. 33.

⁴⁵ Por. *tamże* s. 31-32.

⁴⁶ Por. *tamże* s. 34.

teologicznych na Uniwersytecie Wrocławskim, 8 października 1947 r. rozpoczęło działalność seminarium duchowne. 23 grudnia 1951 r. prymas Polski abp Stefan Wyszyński udzielił w katedrze wrocławskiej święceń kapłańskich pierwszym 15 absolwentom tego seminarium⁴⁷. W 1947 r. powołano Instytut Katolicki zajmujący się edukacją religijną laikatu. Bp Kominek w 1957 r. podjął próby utworzenia Katolickiego Instytutu Naukowego, który stanowiłby zaczątek akademii kościelnej. W wyniku utrudnień ze strony władz komunistycznego państwa idea ta nie mogła być kontynuowana, dlatego abp Kominek⁴⁸ podjął starania o rozwój studium teologicznego prowadzonego przy wrocławskim seminarium duchownym. W 1968 r. uzyskał deklarację Stolicy Apostolskiej o uznaniu rzeczzonego studium za kontynuację Wydziału Teologii Katolickiej przedwojennego Uniwersytetu Wrocławskiego. 2 czerwca 1974 r.⁴⁹ wydział zyskał miano „papieskiego” i pod tą nazwą funkcjonuje do chwili obecnej.

Na terenie archidiecezji wrocławskiej od pierwszych lat powojennych w polskiej rzeczywistości kontynuowano rozwój kultu św. Jadwigi Śląskiej. Począwszy od ks. Karola Milika każdy z rządców dolnośląskiego Kościoła wiązał ważne wydarzenia diecezjalne z sanktuarium Świętej w Trzebnicy. Wikariusz kapitulny ks. infułat Kazimierz Lagosz bezskutecznie dążył do wznowienia kultu świątobliwego biskupa Nankiera, którego proces beatyfikacyjny zamierzał przeprowadzić⁵⁰. Natomiast abp Bolesław Kominek duży nacisk położył na kult bł. Czesława, doprowadzając do ogłoszenia go w 1963 r. patronem Wrocławia⁵¹.

Zdaniem bp. Wincentego Urbana, uczestnika powojennych dziejów archidiecezji wrocławskiej, dzięki duszpasterskiej pracy Kościoła w ciągu 20 lat na Dolnym Śląsku wytworzył się „jednolity typ parafianina”. Duszpasterze dążyli do scalenia mieszkańców szczególnie poprzez liturgię – zwyczaje, obrzędy, śpiewy. Kapłan był nie tylko organizatorem życia religijnego, ale również społecznego w nowych miejscach zamieszkania. Do ziemi bardziej przywiązywali się ekspatrianci niżli osiedleńcy z centralnej Polski. Wiązało się to z brakiem alternatywy dla mieszkańców przybyłych z ziem zabranych przez Związek Radziecki⁵².

⁴⁷ Por. G. SOKOŁOWSKI. *Zabiegi o kształcenie teologiczne we Wrocławiu* s. 35-61.

⁴⁸ Od 19 marca 1962 r. arcybiskup tytularny Eucaity.

⁴⁹ Por. *Sacra Congregatio pro Institutione Catholica*, N. 1081/69/26. W: G. SOKOŁOWSKI. *Dla przyszłości Kościoła. Papieski Wydział Teologiczny we Wrocławiu 1968-2018*. Wrocław 2018 s. 51.

⁵⁰ Por. AAWr sygn. I A 27 a²¹³. Biskup Nankier.

⁵¹ Por. „Wrocławskie Wiadomości Kościelne” 1963 nr 12 s. 262.

⁵² Por. W. URBAN. *Archidiecezja wrocławska w latach 1945-1965* s. 64-67.

5. BADANIA RELIGIJNOŚCI MIESZKAŃCÓW ARCHIDIECEZJI WROCŁAWSKIEJ

Działalność Kościoła w pierwszych 20 latach opisał na łamach „Naszej Przeszłości” bp Wincenty Urban⁵³, który w swoim opracowaniu powołał się m.in. na ankiety przeprowadzone w 1964 r. na terenie całej archidiecezji. 1 września 1964 r. abp Bolesław Kominek zwrócił się do duchowieństwa z prośbą o wypełnienie ankiety (złożonej z 21 pytań), która umożliwiłaby zebranie materiałów do zobrażowania życia religijno-kościelnego i duszpasterskiego w powojennym 20-leciu⁵⁴. Nie przekazano danych z kilku parafii: Mieszkowice w dekanacie Kamienna Góra, Kunice Legnickie w dekanacie legnickim, Gierałtów w dekanacie Lubań Śląski i Koźła w dekanacie Żagań. Z przeprowadzonych ankiet wynika, że w pierwszych 20 latach na terenie archidiecezji wrocławskiej ochrzczono 1 239 020 dzieci, zawarto 336 818 sakramentalnych związków małżeńskich (z 9378 małżeństw niesakramentalnych uzdrowiono sakramentalnie 2156), 90 476 906 razy udzielono Komunii św., a do sakramentu bierzmowania przystąpiło 609 416 osób⁵⁵.

Przełomowym w historii Kościoła na Ziemiach Zachodnich i Północnych był r. 1972, kiedy decyzją papieża Pawła VI dokonano reorganizacji i stabilizacji struktur kościelnych na tych terenach. Przeprowadzone w tym czasie badania statystyczne (ankiety diecezjalne z 1971 r.) wskazują, że na terenie archidiecezji wrocławskiej było 604 parafii i 79 filii (stałe wikariaty, placówki rektorskie i zakonne – określona grupa wiernych z duszpasterzem), które zorganizowano w 54 dekanatach⁵⁶. Według ankiety parafialnej z 1972 r. w archidiecezji było 59 parafii miejskich, 372 wiejskie i 120 miejsko-wiejskich⁵⁷. Na terenie Kościoła wrocławskiego (według ankiety diecezjalnej z 1971 r.) pracowało 883 księży z macierzystej diecezji, 25 księży z innych diecezji i 456 księży zakonnych⁵⁸. Od zakończenia wojny do wrocławskiego seminarium przyjęto 1210 alumnów, a w prezbiterium diecezji poprzez święcenia kapłańskie włączono 719 męczczyzn⁵⁹.

Funkcjonowanie archidiecezji wrocławskiej na tle innych diecezji polskich od początku lat 90. XX w. obrazuje rocznik statystyczny *Kościół katolicki w Polsce w latach 1991-2011*, przygotowany przez Instytut Statystyki Kościoła Katolickiego SAC (ISKK) i Główny Urząd Statystyczny⁶⁰ oraz publikacja ISKK *Statystyka diecezji Kościoła katolickiego w Polsce 1992-2004*⁶¹. Biorąc pod uwagę podstawowe

⁵³ Por. *tamże* s. 10-68.

⁵⁴ Por. AAWr sygn. I A 28 a²⁸⁹. Ankiety XX-lecia Archidiecezji Wrocławskiej.

⁵⁵ Por. W. URBAN. *Archidiecezja wrocławska w latach 1945-1965* s. 43-44.

⁵⁶ Por. *Kościół katolicki w Polsce 1945-1972* s. 14.

⁵⁷ Por. *tamże* s. 19.

⁵⁸ Por. *tamże* s. 33.

⁵⁹ Por. *tamże* s. 38-45.

⁶⁰ Por. *Kościół katolicki w Polsce 1991-2011. Rocznik statystyczny*. Warszawa 2014.

⁶¹ Por. *Statystyka diecezji Kościoła katolickiego w Polsce 1992-2004*. Warszawa 2006.

wskaźniki w badaniach religijności, tj. *dominantes* i *communicantes*, archidiecezja wrocławska, podobnie jak pozostałe tereny Ziem Zachodnich i Północnych, wykazuje się najniższym procentem osób uczestniczących w niedzielnej Eucharystii i przystępujących do Komunii św.

W 2011 r. przeprowadzono w archidiecezji wrocławskiej pogłębione badania socjologiczne postaw religijnych i społecznych jej mieszkańców. Podobne badania przeprowadzono od 1996 r. w kilku polskich diecezjach. Pozyskano m.in. informacje pozwalające określić poziom i jakość praktyk oraz zwyczajów religijnych, szczegółowy i ogólny stosunek do religii i Kościoła na poziomie ogólnym, diecezjalnym i parafialnym. Podjęto się również zbadania wartości, postaw i zachowań moralnych oraz niektórych zagadnień szczegółowych, jak ekumenizm, migracja czy zagadnienia narodowościowe. Uzyskane wówczas wyniki pozwoliły na wyciągnięcie wiarygodnych wniosków odnoszących się do wszystkich dorosłych mieszkańców archidiecezji w kontekście ich wiary, wiedzy, kompetencji, poglądów oraz postaw religijnych i społecznych w 2011 r. Wyniki badań oraz ich omówienie opublikowano w raporcie *Postawy religijne i społeczne w archidiecezji wrocławskiej 2011*⁶². W 2022 r. w jako jedynej diecezji w Polsce powtórzono badania, publikując ich omówienie w *Archidiecezja wrocławska w tyglu przemian ostatnich dekad. Raport z badania postaw społeczno-religijnych przeprowadzonych na reprezentatywnej próbie mieszkańców archidiecezji wrocławskiej*⁶³. Badania zostały przeprowadzone z inicjatywy i przy współpracy Fundacji Obserwatorium Społeczne we Wrocławiu przez Instytut Statystyki Kościoła Katolickiego SAC. Wykorzystano w nich podobną metodologię i dobór próby jak w badaniach sprzed 11 laty, tworząc w ten sposób możliwość analizy i porównań pomiędzy oboma badaniami.

Według badań z 2022 r. 84% mieszkańców archidiecezji wrocławskiej jest wyznania rzymskokatolickiego, 15% nie identyfikuje się z żadną religią, zaś 1% związany jest z innym wyznaniem. Częściej przynależność wyznaniową deklarują kobiety niż mężczyźni, zaś istotnie rzadziej jako przynależący do Kościoła rzymskokatolickiego osoby w wieku 25-44 lat i mieszkańcy Wrocławia. W stosunku do badań z 2011 r. o 10 punktów procentowych wzrosła liczba osób deklarujących brak przynależności do Kościoła lub innego związku wyznaniowego, co świadczy o postępujących procesach sekularyzacyjnych⁶⁴.

⁶² Por. *Postawy religijne i społeczne w archidiecezji wrocławskiej 2011*. Red. W. Zdaniewicz, L. Adamczuk. Wrocław 2012.

⁶³ Por. *Archidiecezja wrocławska w tyglu przemian ostatnich dekad. Raport z badania postaw społeczno-religijnych przeprowadzonych na reprezentatywnej próbie mieszkańców archidiecezji wrocławskiej*. Red. M. Jewdokimow [i in.]. Warszawa – Wrocław 2023.

⁶⁴ Por. K. KAMIŃSKI. *Badanie postaw religijnych i społecznych w archidiecezji wrocławskiej – wprowadzenie metodologiczne*. W: *Archidiecezja wrocławska w tyglu przemian ostatnich dekad* s. 19-33.

ZAKOŃCZENIE

Mimo dokonanej integracji mieszkańców Ziemi Zachodnich i Północnych po II wojnie światowej i ustabilizowania struktur kościelnych, religijność Dolnoślązaków stanowi nadal poważne wyzwanie dla działalności duszpasterskiej Kościoła. W zakresie moralności, według badań z 2022 r., znaczna część akceptuje zachowania niezgodne z zasadami etycznymi głoszonymi przez Kościół katolicki, nawet wśród osób głęboko wierzących nie ma stuprocentowej zgodności z kościelną nauką. Spadło również, w sposób znaczący, rozumienie prawd wiary. Statystyki oraz badania socjologiczne oddają obraz rzeczywisty wspólnoty eklezjalnej. Paradygmat katolickiej nauki społecznej: widzieć – oceniać – działać, po zbadaniu i opisanu zachodzących procesów, wskazuje na konieczność podjęcia działań pastoralnych służących odwróceniu negatywnych tendencji. Sobór Watykański II zachęcał do odczytywania „znaków czasu”, by patrząc na procesy społeczne, przemieniać świat w duchu Ewangelii. Dla chrześcijanina świat i to, czym żyją społeczności, ma być wyzwaniem, a nie powodem do ucieczki czy lęku. Wciąż aktualne są słowa Jana Pawła II wypowiedziane podczas pielgrzymki do Polski w 1991 r.:

Nasze polskie «znaki czasu» uległy wyraźnemu przesunięciu wraz z załamaniem się systemu marksistowskiego i totalitarnego, który warunkował świadomość i postawy ludzi w naszym kraju. W poprzednim układzie Kościół bronił człowieka przed systemem – lepiej się wyrażając: Kościół stwarzał jakby przestrzeń, w której człowiek i naród mógł bronić swoich praw. [...]

W tej chwili w imię tej samej zasady: «Człowiek jest drogą Kościoła», stajemy wobec nowych zadań. Człowiek musi znaleźć w Kościele przestrzeń do obrony poniekąd przed samym sobą: przed złym użyciem swej wolności, przed zmarowaniem wielkiej historycznej szansy dla narodu.

O ile sytuacja dawniejsza zyskiwała Kościołowi ogólne uznanie – nawet ze strony osób i środowisk «laickich» – to natomiast w sytuacji obecnej na takie uznanie w wielu wypadkach nie można liczyć. Trzeba raczej liczyć się z krytyką, a może nawet gorzej. Trzeba zdobywać się na *discernimento* [rozeznanie]: akceptować to, co w każdej krytyce może być słuszne. A co do reszty: jest rzeczą jasną, iż Chrystus zawsze będzie «znakiem sprzeciwu» (por. Łk 2,34). Ten «sprzeciw» jest dla Kościoła także jakimś potwierdzeniem bycia sobą, bycia w prawdzie. Jest on chyba także współczynnikiem ewangelicznego posłannictwa i służby pasterskiej⁶⁵.

⁶⁵ JAN PAWEŁ II. *Przemówienie do Konferencji Episkopatu Polski, biskupów z zagranicy oraz do przelożonych zgromadzeń zakonnych* (Warszawa, 9.06.1991). W: JAN PAWEŁ II. *Pielgrzymki do Ojczyzny. Przemówienia i homilie*. Kraków 2005 s. 761-762.

Mapa 1. Mapa administracji apostolskiej Dolnego Śląska zamieszczona w *Atlasie administracji Dolnego Śląska*, sporządzonym z polecenia administratora apostolskiego Dolnego Śląska ks. Karola Milika przez kartografa Henryka Klinka w czerwcu 1946 r. Źródło: AAWr [bez sygnatury]⁶⁶

⁶⁶ Mapy zamieszone w atlasie zostały opublikowane w: *Rola Kościoła katolickiego w organizowaniu życia polskiego* s. 290-318.

Mapa 2. Mapa archidiecezji wrocławskiej z podziałem na archidiecezjalne i dekanaty (1952 r.). Źródło: AAWr sygn. I A 27 a²¹⁶

BIBLIOGRAFIA

- „Wiadomości Kościelne. Organ Archidiecezji Wrocławskiej” 1946 nr 5-6.
 „Wiadomości Kościelne. Organ Archidiecezji Wrocławskiej” 1951 nr 1.
 „Wiadomości Kościelne. Organ Archidiecezji Wrocławskiej” 1952 nr 1-2.
 „Wiadomości Kościelne. Organ Archidiecezji Wrocławskiej” 1952 nr 3-8.
 „Wrocławskie Wiadomości Kościelne” 1963 nr 12.
Ad imaginem Tuam. Księga jubileuszowa dla uczczenia Arcybiskupa Mariana Gołębiewskiego. T. 1-2. Red. W. Irek. Wrocław 2012.
Archidiecezja wrocławska w tyglu przemian ostatnich dekad. Raport z badania postaw społeczno-religijnych przeprowadzonych na reprezentatywnej próbie mieszkańców archidiecezji wrocławskiej. Red. M. Jewdokimow [i in.]. Warszawa – Wrocław 2023.
 ARCHIWUM ARCHIDIECEZJALNE WE WROCŁAWIU sygn. I A 27 a²¹³. Biskup Nankier.
 ARCHIWUM ARCHIDIECEZJALNE WE WROCŁAWIU sygn. I A 28 a¹²⁰¹. Oświadczenie abp. Stefana Wyszyńskiego o nominacji biskupiej i upoważnieniu papieża Piusa XII udzielania sakry biskupiej ks. dr. Bolesławowi Kominkowi (Komańcza, 12 stycznia 1956 r.).
 ARCHIWUM ARCHIDIECEZJALNE WE WROCŁAWIU sygn. I A 28 a²⁶. Sytuacja i stan liczebny Kościoła katolickiego w Ordynariacie Wrocławskim.
 ARCHIWUM ARCHIDIECEZJALNE WE WROCŁAWIU sygn. I A 28 a²⁸⁹. Ankiety XX-lecia Archidiecezji Wrocławskiej.

- ARCHIWUM ARCHIDIECEZJALNE WE WROCŁAWIU. Akta personalne duchowieństwa: ks. Lagosz Kazimierz.
- Cierpliwość i miłość. Księga dla uczczenia Kardynała Henryka Gulbinowicza*. Red. W. Irek, E. Janiak. Wrocław 2010.
- JAN PAWEŁ II: *Przemówienie do Konferencji Episkopatu Polski, biskupów z zagranicy oraz do przelożonych zgromadzeń zakonnych* (Warszawa, 9.06.1991). W: JAN PAWEŁ II. *Pielgrzymki do Ojczyzny. Przemówienia i homilie*. Kraków 2005 s. 760-767.
- KAMIŃSKI K.: *Badanie postaw religijnych i społecznych w archidiecezji wrocławskiej – wprowadzenie metodologiczne*. W: *Archidiecezja wrocławska w tyglu przemian ostatnich dekad. Raport z badania postaw społeczno-religijnych przeprowadzonych na reprezentatywnej próbie mieszkańców archidiecezji wrocławskiej*. Red. M. Jewdokimow [i in.]. Warszawa – Wrocław 2023 s. 19-33.
- KOSIŃSKI L.: *Pochodzenie terytorialne ludności Ziemi Zachodnich w 1950 roku. Dokumentacja geograficzna*. Z. 2. Warszawa 1960.
- Kościół katolicki w Polsce 1918-1990. Rocznik statystyczny*. Warszawa 1991.
- Kościół katolicki w Polsce 1945-1972*. Red. W. Zdaniewicz. Poznań – Warszawa 1978.
- Kościół katolicki w Polsce 1945-1978*. Red. W. Zdaniewicz. Poznań – Warszawa 1979.
- Kościół katolicki w Polsce 1991-2011. Rocznik statystyczny*. Warszawa 2014.
- MAJER T.T.: *Kształtowanie się modelu zarządu Ziemi Odzyskanych w latach 1944-1945*. „*Studia Prawnoustrojowe*” 2018 nr 42 s. 389-402.
- MANDZIUK J.: *Historia Kościoła katolickiego na Śląsku*. T. IV cz. 2. Warszawa 2014.
- MILIK K.: *Pamiętnik 1945-1951*. T. 1-3 (mps wykonany przez ks. Stanisława Kosińskiego w 1989 r., k. 176). W: *Spuścizna ks. Karola Milika sygn. Vb* [w dyspozycji autora].
- PATER J.: *Książd Infułat dr Karol Milik jako rządcą archidiecezji wrocławskiej w latach 1945-1951*. Wrocław 2012.
- Patientia et Caritas. W hołdzie Książdu Kardynałowi Henrykowi Gulbinowiczowi Arcybiskupowi Metropolicie Wrocławskiemu w 25-lecie sakry biskupie 8 II 1970-8 II 1995*. Red. I. Dec. Wrocław 1995.
- Postawy religijne i społeczne w archidiecezji wrocławskiej 2011*. Red. W. Zdaniewicz, L. Adamczuk. Wrocław 2012.
- Rola Kościoła katolickiego w organizowaniu życia polskiego na Dolnym Śląsku w latach 1945-1951*. Red. G. Sokołowski. Wrocław 2020.
- ROMANOW Z.: *Ludność niemiecka na Ziemiach Zachodnich i Północnych w latach 1945-1947*. Słupsk 1992.
- ROSSET E.: *Ziemia Zachodnie i Północne jako laboratorium demograficzne*. „*Studia Demograficzne*” 1969 z. 20 s. 3-42.
- SAKSON A.: *Nowe społeczeństwo Ziemi Zachodnich i Północnych (1945-2020)*. Poznań 2020.
- SOKOŁOWSKI G., GOŁUBCÓW P.: *Prymas polski Stefan Wyszyński wobec administracji kościelnej we Wrocławiu*. W: „*Wróciła sława twoja, Vratislavia, Wrocławiu!*”. *Więzi kard. Stefana Wyszyńskiego, Prymasa Polski z Dolnym Śląskiem*. Red. G. Sokołowski, S. Wróblewski. Wrocław – Lublin 2023 s. 33-106.
- SOKOŁOWSKI G.: *Dla przyszłości Kościoła. Papieski Wydział Teologiczny we Wrocławiu 1968-2018*. Wrocław 2018.

- SOKOŁOWSKI G.: *Zabiegi o kształcenie teologiczne we Wrocławiu*. W: *Rola Kościoła katolickiego w organizowaniu życia polskiego na Dolnym Śląsku w latach 1945-1951*. Red. G. Sokołowski. Wrocław 2020 s. 35-61.
- STANISZEWSKI B.: *Ksiądz Infułat Kazimierz Lagosz jako rządcą archidiecezji wrocławskiej 1951-1956*. Wrocław 2000.
- Statystyka diecezji Kościoła katolickiego w Polsce 1992-2004*. Warszawa 2006.
- SWASTEK J.: *Rządcy archidiecezji wrocławskiej w latach 1945-1995*. Wrocław 1998.
- Synod Archidiecezji Wrocławskiej 1985-1991*. Red. R. Drozd. Wrocław 1995.
- URBAN W.: *Archidiecezja wrocławska w latach 1945-1965*. „*Nasza Przeszłość*” 22:1965 s. 10-68.
- Urząd w czasach twittera. Posługa arcybiskupa Józefa Kupnego w archidiecezji wrocławskiej*. Red. M. Mraczek. Kielce 2021.
- WRÓBLEWSKI S.: *Białe Róże Śląska*. „*Nowe Życie*” 2021 nr 9 (551) s. 18-21.
- WRÓBLEWSKI S.: *Fabrica et dedicatio. Odbudowa i poświęcenie katedry wrocławskiej w 1951 roku symbolem polskiego dziedzictwa i racji stanu*. W: „*Wróciła sława twoja, Vratislavia, Wrocławiu!*”. *Więzi kard. Stefana Wyszyńskiego, Prymasa Polski z Dolnym Śląskiem*. Red. G. Sokołowski, S. Wróblewski. Wrocław – Lublin 2023 s. 113-190.

Streszczenie: Początek kształtowania się archidiecezji wrocławskiej w jej dzisiejszym kształcie i strukturze ludnościowej związany jest z powojenną decyzją kard. Augusta Hlonda o obsadzeniu administratorów apostołskich w stolicy archidiecezji Wrocławiu, ale również w Opolu i Gorzowie, czyli na terenach tworzących przed II wojną światową tę jednostkę kościelną. W artykule przedstawiono grupy ludności, które po wojnie zasiedliły Dolny Śląsk, obszar oraz strukturę ludnościową i religijną na tych terenach począwszy od 1945 r. aż do chwili obecnej. Ukazano również główne wydarzenia eklezjalne, które ukształtowały obraz Kościoła wrocławskiego. Zaprezentowane dane pochodzą z publikowanych, ale również dotychczas nieopublikowanych raportów i analiz. W końcowej części omówiono przeprowadzone na tym obszarze badania religijności.

Słowa kluczowe: archidiecezja wrocławska, badania religijności, Dolny Śląsk, ekspatriacje, historia Kościoła, socjologia religii.